

פרשת ויקרא: עדות מאוימת

לפני שנים רבות הסעירה את עולם התורה פרשייה חובקת עולם, הנעה סביב איטליה וארץ ישראל. המעשה אירע בבית הדפוס שבעיר סבינוטה שבאיטליה, בשנת ש"ח. בית הדפוס הדפיס את ספרו של הרב יוסף קארו, בית יוסף, אך סכסוך כספי העיב על ההדפסה. ליישוב הסכסוך פנו הצדדים אל הרב משה פרובינצאלו, רב העיר מנטובה שבאיטליה. לבירור העניין נדרשה עדותו של יהודי מארץ ישראל בשם רבי משה בן שושן. הרב מאיטליה פנה ליהודי מארץ ישראל בבקשה לבוא ולהעיד. הלה סירב להעיד בטענה שחושש מפני נזק כלכלי וגופני שייגרם לו מאחד הצדדים בסכסוך. הרב האיטלקי הטיל על היהודי מארץ ישראל חרם, אך היהודי טען שהחרם הוטל עליו שלא כדין. פרשייה זו הסעירה את איטליה והיו שביקשו להעביר את הרב האיטלקי מתפקידו.¹

בפרשת השבוע נאמרה החובה להעיד עדות לטובת חברי: "וְנָפֶשׁ כִּי תִחָטֵּא וְשִׁמְעָה קוֹל אֱלֹהִים וְהוּא עֵד אִם רָאָה אִם יָדַע אִם לֹא יִגִּיד וְנִשְׁאַ עֲוֹנוֹ".² ונפסקה הלכה זו ברמב"ם: "העד מצוה להעיד בבית דין בכל עדות שידוע... שנאמר והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו".³ אמנם העובר על מצווה זו אינו חייב בדיני אדם אלא רק בדיני שמים, כדברי חז"ל:

אמר רבי יהושע, ארבעה דברים, העושה אותן פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים... והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו.⁴

וכתב על כך בספר החינוך: "ועונשו גדול מאד, כי בכוח העדות יתקיימו הישובים".⁵ הראשונים נחלקו מהו טעם החובה להעיד עבור חברו - לדעת הרמב"ם⁶ זהו חיוב הנובע מחיוב הצלת חברו 'לא תעמוד על דם רעיד', שכן אם לא יעיד עבורו בבית-דין תהייה פגיעה ממונית או גופנית בחברו. אבל לדעת הרמב"ן⁷ מדובר על גמילות חסדים בלבד.

המכנה המשותף בין שני טעמים אלו הוא, שאמנם אדם שלא העיד עבור חברו עבר על איסור, אך מכל-מקום הוא פטור מעונש בידי אדם, שכן הוא רק לא גמל חסד לחברו ולא קיים את המצווה 'לא תעמוד על דם רעיד'.⁸ כפי שראינו, החובה להעיד עבור חברו היא חובה גדולה, כדברי החינוך "כי בכוח העדות יתקיימו הישובים",⁵ אך לעיתים רבות קורה והעד היודע עדות עבור חברו מסרב להעיד משום חשש לנזקים שיגרמו לו בעקבות העדות. האם גם במקרה כזה הוא מחויב להעיד עבור חברו או לא?

כאן עלינו לחזור לפרשיית הדפסת ספרי הרב יוסף קארו, שכאמור היהודי מארץ ישראל לא הסכים להעיד מחשש שיגרם לו הפסד ממון. הדי הפרשייה הגיעו לעיר צפת בארץ ישראל, לבית דינו של הרב יוסף קארו עצמו. הרב יוסף

¹ ראה: שו"ת מתנות באדם (עמוד 29-30); יוסף גרין (פ'ולמוס ר' משה בן-שושן, ר' משה פרובינצאלו ומדפיסי סבינוטיה', ציון נא-ב תשמ"ו, עמוד 223-240).

² ויקרא (ה, א).

³ רמב"ם (הלי עדות פ"א ה"א).

⁴ בבא קמא (נה ע"ב). תוספתא (שבועות פ"ג ה"ב); ירושלמי (בבא קמא פ"ו ה"א); שולחן ערוך (ח"מ סימן כח סעיף א).

⁵ החינוך (מצווה קכב).

⁶ רמב"ם (ספח"צ לא-תעשה רצז). מקורו מספרא (קדושים פרשה ב פ"ד אות ח). כ"כ: החינוך (מצווה רלו); ערוך השולחן (ח"מ סימן כח סעיף ד). ראו עוד: תורה תמימה (ויקרא ה, א הערה כז).

⁷ רמב"ן (קונטרס דינא דגרמי, ד"ה והיודע בעדות). כ"כ: נימוקי יוסף (בבא קמא כד ע"א מדפי הרי"ף ד"ה משום דמחייבין).

⁸ בבא קמא (נה ע"ב); רמב"ן (קונטרס דינא דגרמי, ד"ה והיודע בעדות); נימוקי יוסף (בבא קמא כד ע"א מדפי הרי"ף ד"ה משום דמחייבין).

משמעות בית יוסף (ח"מ סימן כח סוף ד"ה כל מל). בהסבר שיטה זו, ראו: הרב אהרון ליכטנשטיין (דינא דגרמי, עמוד 109; שם עמוד 121). אולם בשלטי הגיבורים (בבא קמא כד ע"א מדפי הרי"ף אות ב) הובא בשם ריא"ז: "תביעה זו כשאר תביעות של ממון". אך העיר עליו ערוך השולחן (ח"מ סימן כח סעיף ד): "כל רבותינו לא סבירא להם כן". אך מכל-מקום נחלקו הפוסקים אם אפשר לומר 'קים לי' כהריא"ז ולתפוס ממון ממי שאינו מעיד עבורו, ראו: ברכי יוסף (ח"מ סימן כח אות ד). בעניין זה נחלקו הפוסקים האם אפשר לתפוס ממון במקרה שחברו לא העיד עבורו והוא הופסד ממון, לשיטה הסוברת שהנמנע להעיד לטובת חברו חייב רק בדיני שמים. יש שסברו שאי-אפשר לתפוס עבור חיוב בידי שמים, ראו: ים של שלמה (בבא קמא פ"ו סימן ו); ש"ך (ח"מ סימן כח ס"ק ב); ערוך השולחן (ח"מ סימן כח סעיף ד). ויש מי שסובר שיכול לתפוס גם כשיש חיוב רק בידי שמים, ראו: שו"ת שבות יעקב (ח"א סימן קמו) מחלוקת זו הובאה בברכי יוסף (ח"מ סימן כח אות ה): "וצריך להתיישב בדבר".

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

קארו הצדיק את היהודי מארץ ישראל, ולדבריו הוא אינו מחויב להעיד עבור חברו כאשר החשש שלו להפסד ממון. הרב קארו ביסס את דבריו על כך שהחובה להעיד עבור חברו אמנם חשובה אך היא נובעת מגמילות חסד עבורו, ואין אדם חייב להפסיד ממון כדי לגמול חסד עם חברו שהוא לא יפסיד ממון:

ואין אומרים לזה הפסד ממון כדי שיזכה חברך בממון, שהרי אין אדם חייב להעיד על חברו אלא מדין גמילות חסדים... ואין גמילות חסד שיפסיד אדם ממון בשבילו, דיותר הוא חייב להיותו חס על נכסיו מעל נכסיו חברו.⁹

לבית הדין הרבני בתל-אביב הגיעה תביעת גירושין מאת בעל החושד שאישתו בוגדת בו. לביסוס טענתו שכר הבעל בלש פרטי. לאחר איסוף הממצאים, סירב הבלש להעיד בבית הדין מפני שהבעל לא שילם לו שכר עבודתו, והוא חושש שלאחר שימסור את עדותו הבעל לא ישלם לו.

כאן נכנס לתמונה בא כוחה של האישה, שטען שהבלש הפרטי פסול לעדות, שכן הוא עבר על דברי התורה המחייבת להעיד עבור חברו, 'אם לא יגיד ונשא עונו', והבלש מסרב להעיד. בית הדין הרבני פסק שהבלש אינו חייב להעיד, מפני שהחשש שלו להפסד שכרו הוא עילה מספקת לפטור אותו מלהעיד.¹⁰

אולם כאן עלולה להיווצר בעיה גדולה בהליכים המשפטיים, שכן אדם היודע עדות לחברו ואינו מעוניין להעיד עבורו מכל מיני סיבות שונות שאף כאלו שאינן מוצדקות, יטען שהסיבה שהוא אינו מעיד היא מחשש להפסד ממון, ובכך תיגרם פגיעה קשה במוסדות השיפוט.

לפיכך עלינו לברר מהו היקף הנזק העלול להיגרם לאדם, שהוא יהיה עילה מספקת כדי לפטור אותו מחובתו להעיד עבור חברו.

לבית הדין הרבני בתל-אביב הוגשה תביעה לגירושין מאישה הטוענת שבעלה לוקה בנפשו. הבעיה היא שהראיה שהאישה הביאה לכך שהבעל לוקה בנפשו טמונה בתיק הרפואי הצבאי של הבעל. לשם כך, ביקשה האישה מבית הדין להורות לצבא לחשוף את התיק הרפואי של הבעל. שר הביטחון הטיל חיסיון על התיק וסירב לחשוף אותו מחשש לפגיעה באינטרס הציבורי. לדבריו, האינטרס הציבורי הוא החשש העתידי שחיילים עלולים להימנע מלמסור לצבא מידע רפואי על בעיותיהם הנפשיות, אם יש חשש שהמידע שמסרו עלול בעתיד לשמש ראיה נגדם בחייהם האזרחיים. בית הדין הרבני דחה את טיעוני הצבא וקבע שהנזק העלול להיגרם מחשיפת המידע בתיק הרפואי אינו מצדיק לפטור את נציג הצבא מהחובה להעיד. אחד הנימוקים המעניינים של בית הדין היה, שאמנם חובת הגדת עדות היא משום גמילות חסד, אך העילה להיפטר מחובה זו היא רק כשיש נזק ניכר ומוכח לגד אם יעיד. במקרה זה, החשש העלול להיגרם מחשיפת התיק הצבאי של הבעל הוא חשש רחוק של היזק ולכן יש להורות על פתיחת התיק.

⁹ שו"ת אבקת רוכל (סימן קצה). כ"כ: ישועות ישראל (סימן כח עין משפט ס"ק א; חוקת המשפט ס"ק א).

¹⁰ פסקי דין רבניים (כרך ז עמוד 323-314). אולם, ראו: שו"ת שמע שלמה (ח"ד חו"מ סימן א), שציין לדברי הרי"ז (הערה 8) ולדבריו חשש הפסד ממון אינו מהווה עילה להימנע מעדות.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

כפי שראינו, לדעת הרמב"ן החובה להעיד עבור חברו מבוססת על גמילות חסד שהיא הסיבה לכך שהנמנע מלהעיד אמנם עבר על איסור אך אינו נענש בבית דין. לטעם זה, שהחובה להעיד מבוססת על גמילות חסד, יש השלכות מעשיות.

החובה להעיד היא מסדרי הדין והמשפט, ולכן העד המעיד צריך להיות עד כשר, כדברי השולחן ערוך: "כל מי שיודע עדות לחבירו וראוי להעידו",¹¹ היינו שיהיה עד כשר.¹² אך כתבו הפוסקים,¹³ כיון שהטעם לחובת עדות עבור חברו הא משום גמילות חסד יש לקבל גם עדים פסולים, וכאן יש להחריג את סדרי המשפט כי מדובר על גמילות חסד.¹⁴ זאת ועוד, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל כתב שהחובה להעיד קיימת גם בבית משפט אזרחי, שכן חובת הגדת עדות היא משום גמילות חסד ותיקון העולם, דבר השייך גם בבית משפט אזרחי:

חובה זו קיימת בכל תוקפה גם בבית דין של ערכאות במשפטים ממוניים או פליליים לכל שניים מישראל שיודעים דבר עדות, הואיל ויש בזה משום הצלת ממון ולבער הרע וישוב העולם.¹⁵

¹¹ שולחן ערוך (ח"מ סימן כח סעיף א).

¹² סמ"ע (ח"מ סימן כח ס"ק ג).

¹³ נתיבות המשפט (סימן כח חידושים ס"ק א); קצות החושן (סימן כח ס"ק ג).

¹⁴ החיד"א (שער יוסף, הוריות ח"ב).

¹⁵ שו"ת משפטי עוזיאל (ח"ד ח"מ סימן יג).